

Piotr Skowroński

"Passio Sanctorum Martyrum Fructuosi Episcopi, Auguri et Eulogi Diaconum" i jej motywy w twórczości Augustyna i Prudencjusza

Seminare. Poszukiwania naukowe 35/4, 157-164

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR SKOWROŃSKI
UKSW, Warszawa

*PASSIO SANCTORUM MARTYRUM FRUCTUOSI EPISCOPI,
AUGURI ET EULOGI DIACONUM*
I JEJ MOTYWY W TWÓRCZOŚCI AUGUSTYNA I PRUDENCJUSZA

1. WPROWADZENIE

Opis męczeństwa biskupa Terrakony Fruktuoza¹ wraz z towarzyszami służy na uwagę czytelnika nie tylko z uwagi na sam charakter *passio*, lecz również ze względu na jego późniejsze losy. Można bez wątpliwości założyć, że owa relacja męczeńskiej śmierci cieszyła się popularnością, bywała czytana i przywoływana. Niewątpliwe interwencje późniejszego autora wskazują na zainteresowanie tekstem, próbę zwiększenia efektu, jaki wywoływał on u czytelników². Kult Fruktuoza w Hiszpanii potwierdza Prudencjusz, poświęcając mu utwór w zbiorze *Peristephanon*³. Na przykładzie biskupa Terrakony swoje kazanie komponuje też święty Augustyn⁴. Warto z uwagą prześledzić motywy, jakie kierują zarówno hiszpańskim poetą, jak i wielkim Doktorem Kościoła, a także wnikliwie przeanalizować formę, w jakiej opiewają oni bohaterską śmierć wyznawców Chrystusa.

2. *PASSIO SANCTORUM MARTYRUM FRUCTUOSI EPISCOPI, AUGURI ET EULOGI DIACONUM*

Fruktuoz, Auguriusz i Eulogiusz zginęli wskutek prześladowań po drugim edykcie Waleriana, zostali spaleni z rozkazu prokonsula Emiliana w roku 259. Opis *Passio* obejmuje czas pomiędzy 16 a 21 stycznia, od aresztowania późniejszych męczenników do ich śmierci. Czytelnik dowiaduje się, że biskup wraz

¹ Por. *Passio Sanctorum Martyrum Fructuosi Episcopi, Auguri et Eulogi Diaconum*, w: H. Murillo, *The Acts of Christian Martyrs*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 176-185. Starsze wydania testu oryginalnego: por. A. Harnack, *Die Geschichte der altchristlichen Literatur* 2.820, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1904; R. Knopf, *Ausgewählte Märtyrerakten*, ed. G. Krüger, Verlag von J.C.B. Mohr, Tübingen 1929, s. 64-67.

² Chodzi o końcowe rozdziały *passio* – opisy cudów, które dokonały się po śmierci męczenników. Por. E. Wipszycka, M. Starowieyski, *Męczennicy*, Wydawnictwo Znaki, Kraków 1991, s. 299-300.

³ Por. Prud., *Peristephanon* 6 (PL 60.275).

⁴ Por. Aug., *Sermo* 273 (PL 38.1248).

z współbraćmi spędzał ten czas na modlitwie w więzieniu, gdzie następnego dnia po aresztowaniu doszło też do chrztu – Fruktuoz miał ochrzcić niejakiego Rogacjana.

W dniu 21 stycznia dochodzi do przesłuchania chrześcijan. Jak zostanie wykazane później, Augustyn i Prudencjusz odnosili się do przebiegu przesłuchania, nawiązując do kilku konkretnych jego momentów. Sędzia zadaje pytania zarówno biskupowi, jak i diakonom. Eulogiuszowi zarzuca oddawanie boskiej czci same-mu Fruktuozowi, na co diakon odpowiada zdecydowanie:

Eulogiusz powiedział: „Nie, ja nie oddaję boskiej czci Fruktuozowi, ale czczę Tego samego, co i Fruktuoz czci”⁵.

Na uwagę zasługuje również sam moment skazania podsądnych, poprzedzony okrutnym stwierdzeniem prefekta. Te słowa znajdują swoje ciekawe odzwierciedlenie w wersach Prudencjusza:

Prefekt Emilian powiedział do Fruktuoz: „Jesteś biskupem?” Fruktuoz powiedział: „Jestem”. Emilian rzekł: „Byłeś!” i kazał ich spalić żywcem⁶.

Męczeńska śmierć następuje jeszcze tego samego dnia w amfiteatrze, do którego skazani prowadzeni są na oczach zgromadzonego ludu. Odmienne zachowanie tłumu, współczującego skazańcom (w miejsce typowego dla podobnych opisów wyszydzania), bywa niejednokrotnie podkreślane⁷. Fruktuoz cechuje skromność, a także pełna świadomość zbawiennego zadania. Odrzuca on wszelkie gesty ze strony prześladowców, mające na celu skrócenie męki. Jest świadomy przykładu, jaki daje innym chrześcijanom – zwraca się do swojej wspólnoty ze słowami otuchy, jednocześnie myśląc i modląc się za cały Kościół:

A gdy już zdjął buty, podszedł do niego nasz brat i współtowarzysz Feliks, i ściskając jego prawicę błagał, aby o nim pamiętał. Na to święty biskup Fruktuoz odpowiedział donośnym głosem tak, aby wszyscy mogli go usłyszeć: „Ja muszę pamiętać o całym Kościele katolickim od wschodu aż po zachód”⁸.

Kończące opis cuda, w tym wniebowstąpienie męczenników, ich objawienie wiernym oraz sędziemu Emilianowi, stanowią najprawdopodobniej późniejszy dodatek.

Herbert Musurillo, próbując datować powstanie *Passio Sanctorum Martyrum Fructuosi...*, lokuje spisanie utworu przed rokiem 400, stawiając jednocześnie hipotezę, że mógł on zostać ułożony w krótkim czasie po edykcie medio-

⁵ Por. *Passio...*, 2. Polski przekład tekstu wg E. Wipszycka, M. Starowieyski, *Męczennicy*, s. 300-306.

⁶ Por. tamże.

⁷ Por. E. Wipszycka, M. Starowieyski, *Męczennicy*, s. 299-300.

⁸ Por. *Passio...*, 3.

łańskim i zakończeniu wszelkich prześladowań⁹. Nie wyklucza to możliwości, że opis śmierci Fruktuoza i towarzyszy był znany wcześniej w innej, skromniejszej formie – późniejsze dodatki stanowiące zakończenie są żywym przykładem na funkcjonowanie tekstu w świadomości odbiorców.

3. HYMN VI Z *PERISTEPHANON* PRUDENCJUSZA

Prudencjusz dokonuje parafrazy tego opisu męczeństwa w hymnie VI ze zbioru *Peristephanon*. Mimo, że próby poetyckiego wychwalania męczenników były już podejmowane wcześniej¹⁰, *Peristephanon* jako całościowy zbiór utworów o takiej wspólnej treści był oryginalną koncepcją Prudencjusza¹¹. Hymn VI z *Peristephanon* jest w tym zbiorze ostatnim utworem, należącym do grupy hymnów na temat męczenników hiszpańskich. Jest to najobszerniejsza grupa wśród zebranych hymnów, napisana zapewne przed podróżą Prudencjusza do Rzymu w 401/402 roku. W Rzymie powstały niektóre hymny na cześć tamtejszych świętych, trzecią grupę stanowią utwory na temat świętych z innych regionów. *Peristephanon* stanowi również najobszerniejszy zbiór wśród całej twórczości Prudencjusza – około 1/3 całości. W opisach męczenników z Hiszpanii da się zauważyć specyficzny ton lokalnego patriotyzmu¹².

Celem Prudencjusza z całą pewnością było pomnażanie sławy męczenników. Dochodzi do tego wspomniany patriotyzm, widoczny w utworach „hiszpańskich”, lecz na tym ambicje autora się nie kończą. Zestawienie męczenników hiszpańskich z innymi postaciami, skomponowanie spójnego, bogatego w treść i formę (różne miary wierszowe) zbioru, może wskazywać na dodatkowy cel. Utwory mogły być przeznaczone dla ogółu chrześcijan, jak również dla ludności pogańskiej – *Peristephanon* mogło być, w intencji autora, narzędziem głoszenia wiary i chwały męczenników¹³.

⁹ Por. H. Musurillo, *Introduction*, w: *The Acts of Christian Martyrs*, s. xxxii. W komentarzu do polskiego przekładu *Wieńce męczeńskie* odnaleźć można z kolei informację, że utwór napisany został „przez naocznego świadka, który brakujące wiadomości zebrał od innych świadków”, por. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, tłum. M. Brożek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, s. 239.

¹⁰ Takie utwory pisali już: papież Damazy, Ambroży z Mediolanu czy choćby Paulin z Noli.

¹¹ Por. S. Stabryła, *Chrześcijański świat poezji Prudencjusza*, Wydawnictwo PAU, Kraków 2011, s. 107. We wstępie do tego zbioru rozpraw prof. S. Stabryła dość wnikliwie przedstawia stan polskich badań nad twórczością Prudencjusza oraz najważniejsze opracowania naukowe, por. tamże, s. 5-6.

¹² Por. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, s. 71-73.

¹³ Por. S. Stabryła, *Chrześcijański świat poezji Prudencjusza*, s. 108.

Napisany jedenastozgłoskowcem hymn¹⁴ na cześć Fruktuoza i towarzyszy wolny jest, jak zauważono¹⁵, od patetyzmu i dłużyzn w opisach przesłuchań (które paradoksalnie stanowią przeciwieństwo zwięzłych opisów akt męczeńskich) oraz naturalizmu cechującego piśmiennictwo poety. Czyni to utwór VI szczególnie pięknym i interesującym. Na uwagę zasługuje przepełniony patriotyzmem początek, w tym wers czwarty i słynny zwrot łaciński: *Hispanos Deus aspicit benignus*:

Szczęśliwa Tarrakona! Z dumą podnosi
Głowę, co trzech was blaskiem łni, Fruktuozie
Z diakonami dwoma, szeroko błyszcząc.

Łaskawym okiem patrzy Bóg na Hiszpanów,
Skoro Hiberii twierdzą wszechmocna Trójca
Zaszczytnie trzema wieńczy męczennikami¹⁶.

Nie ma wątpliwości, że źródłem dla poety był tekst znanego dziś *passio*. Prudencjusz jest w swym opisie wierny źródłu, z którego korzysta. Hymn stanowi bardzo ciekawą poetycką parafrazę, choć niektóre różnice mogą wydać się istotne.

Tekst zasadniczo koncentruje się na postaci biskupa Fruktuoza, pozostali dwaj diakoni nie przemawiają, choć w treści utworu podkreślone zostaje potrójne męczeństwo:

Ozdoło ty potrójna, potrójna chwało,
Tobą naszego miasta głowa się szczyti,
Nad wszystkie hyberyjskie miasta wspanialsza¹⁷!

Poeta w tajemniczy sposób nawiązuje do chrztu, którego Fruktuoz miał dokonać w więzieniu; nie zostaje wymienione imię Rogacjana – powodem mogły być reguły metryki:

¹⁴ Wzorem badaczy posługuję się tu terminem „hymn” na określenie utworu VI. Kwestia przynależności gatunkowej utworów *Peristephanon* nie jest jednoznaczna, w rękopisach jedynie niektórym utworom towarzyszy określenie *hymnus in honorem*... Warto ponadto zwrócić uwagę, że osiem utworów określonych jest po prostu jako *passiones*; por. Stabryła, *Chrześcijański świat poezji Prudencjusza*, s. 107-108.

¹⁵ Por. tamże, s. 75-77, 240.

¹⁶ Wszystkie cytaty polskie podane wg wydania: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, s. 239-247.

Felix Tarraco, Fructuosi, uestris
attollit caput ignibus coruscum
leuuitis geminis procul relucens.

Hispanos deus aspicit benignus,
arcem quandoquidem potens Hiberam
trino martyre trinitas coronat.

Tekst łaciński wg wydania: Clemens Aurelius Prudentius, *Peristephanon*, w: CSEL 61, ed. I. Bergman, 1926, s. 55.

¹⁷ Por. Prud., *Peristephanon* 6, 142-144.

O triplex honor, o triforme culmen,
quo nostrae caput excitatur urbis,
cunctis urbibus eminens Hiberis.

Po takich słowach wchodzą w jamę skazańców
I tu wypełniają mistyczne obmycie,
Mroki zdumione patrzą na oczyszczenie¹⁸.

Prudencjusz rezygnuje z oddania wierszem przejmującej sceny rozmowy żołnierza Feliksa z biskupem, na której część swego kazania oparł Augustyn. Zamiast tego można znaleźć w hymnie myśl bardziej ogólną:

Po co ten płacz i lament, te łzy na licach?
Czemu prosicie, żebym o was pamiętał?
Za wszelkim będę ludem prosił Chrystusa¹⁹.

Kilkukrotnie uwagę zwraca staranie poety, by jak najwierniej oddać treść przesłuchania lub słów biskupa. Prudencjusz nie rezygnuje nawet z (wspomnianego wcześniej) pełnego pogardy żartu sędziego Emiliana:

I czczę Chrystusa syna Ojca wiecznego,
Którego sługą jestem, trzody pasterzem,
Lecz tu ze śmiechem sędzia dodał: Już byłeś²⁰.

Hiszpański poeta nie rezygnuje ponadto z przekazania cudownych wydarzeń po śmierci męczenników, które dziś uznaje się za dodatki późniejszego autora. Spośród tych znaków pomija jedynie ukazanie się zmarłego biskupa Emilianowi.

Twórczość Prudencjusza zdradza bardzo dobrą znajomość klasycznej poezji, a różnorodność miar wierszowych, stosowanych w całości dorobku poety, zyskała mu z czasem miano „chrześcijańskiego Horacego”. Śladów wielkich poprzedników nie brakuje także w utworze na cześć Fruktuoza i towarzyszy, widoczne są wpływy Wergiliusza, Owidiusza czy Tibullusa²¹.

Kończy wreszcie swój utwór Prudencjusz przywołaniem chwały trójki wyśmienitych męczenników Terrakony, którzy błyszczą niczym potrójna ozdoba miasta. Poeta ma też nadzieję, że spisana przez niego poezja zapewni opiekę i łaskę Chrystusa. Swe własne wiersze nazywa „słodkimi jedenastozgłoskowcami” (*dulces hendecasyllabi*).

¹⁸ Por. Prud., *Peristephanon* 6, 28-30.
His dictis adeunt specum reorum,
exercent ibi mysticum lauacrum
et purgamen aquae stupent tenebrae.

¹⁹ Por. Prud., *Peristephanon* 6, 82-84.
Cur lamenta rigant genas madentes
cur uestri memor ut fiam rogatis?
cunctis pro populis rogabo Christum.

²⁰ Por. Prud., *Peristephanon* 6, 46-48.
et Christum patre prosatum perenni,
cuius sum famulus gregisque pastor.
subridens ait ille: 'Iam fuisti.'

²¹ Nieraz są to podobieństwa naprawdę wyraźne, jak choćby w wersie 85:
Vix haec ediderat, relaxat ipse (*Peristeph.* 6, 85)
Vix haec ediderat cum effusis imbribus atra (*Verg., Aen.* 5, 693).

4. AUGUSTYN, *SERMO 273*

W twórczości Augustyna motywy przywołanego w tym artykule opisu *passio* przybierają oczywiście formę całkowicie inną. Wśród ponad 500 zachowanych kazań biskupa Hippony, znajdzie czytelnik jeden tekst, który nawiązuje do działalności i śmierci biskupa Terrakony²². W wydaniu *Patrologia Latina* tekst kazania podzielony jest na dziewięć niedługich rozdziałów. Całość koncentruje się na postaciach biskupa Fruktuoza oraz diakonów, choć wydaje się, że główną myśl opiera Augustyn na jednej wypowiedzi diakona Eulogiusza, w której diakon zaprzecza, jakoby czcił samego biskupa. Tematem kazania jest naturalnie zachęta do wychwalania męczenników. Zachęcie towarzyszy jednak przestroga:

Dlatego, umiłowani, uwielbiajcie męczenników, wychwalajcie, miłujcie, głosście i okazujcie szacunek. Cziczcie zaś Boga męczenników²³.

Męczennikom należy się więc chwała i miłość, jednak to Boga należy czcić (*colere*), oddawać cześć boską – ta myśl towarzyszy całości kazania.

Okazją do wygłoszenia omawianych słów jest uroczystość ku czci hiszpańskich męczenników. Lektura tekstu nasuwa wyraźne przypuszczenie, że sam tekst *passio* został najpierw odczytany, wysłuchany przez wiernych, po czym Augustyn zaczął przemawiać. Słuchacz spodziewał się zapewne prostej pochwały męczenników, jednak głoszący kazanie wyraźnie potraktował odczytany przed momentem opis męczeństwa jako podstawę szerszego wyводу²⁴.

W drugiej części tekstu znajduje się nawiązanie do sceny rozmowy Fruktuoza z żołnierzem, podczas której biskup Terrakony stwierdza, że modli się za cały Kościół. Augustyn przekonuje:

Któż więc modli się za pojedyncze osoby? Tymczasem nikogo nie pomija ten, kto modli się za wszystkich razem²⁵.

W większym stopniu wykorzystuje Augustyn wspomnianą już, przytoczoną bezpośrednio później, odpowiedź diakona Eulogiusza. Ten, zapytany przez sędziego Emilianą, czy przypadkiem nie oddaje czci samemu Fruktuozowi, zdecydowanie przyznaje się do kultu Chrystusa. Przywołanie tych słów stanowi dla syna św. Moniki przyczynek nie tylko do chwalenia postawy męczenników i ich

²² Wśród licznych prac na temat kazań Augustyna warto zwrócić uwagę na stosunkowo niedawno wydany artykuł, którego autorem jest Johannes van Oort. Por. J. van Oort, *Augustine, his sermons, and their significance*, Theological Studies 65(2009), s. 363-372.

²³ Por. Aug., *Sermo 273*, 9. *Ideo, charissimi, veneramini martyres, laudate, amate, praedicate, honorate: Deum martyrum colite*. Polskie tłumaczenie fragmentów kazania zaproponowane przez autora. Tekst łaciński wg wydania: PL 38. 1248.

²⁴ Por. J. K. Wall, *A study of the rhetoric of the early sermons of St. Augustine*, Indiana University 2012, s. 63.

²⁵ Por. Aug., *Sermo 273*, 2. *Quis enim orat pro singulis? Sed neminem singulorum praeterit, qui orat pro universis*.

głębokiej wiary. Augustyn rozpoczyna w ten sposób krytykę kultu pogańskiego, która towarzyszy dalszym rozważaniom. Konkluzję tychże rozważań znajdzie czytelnik w części szóstej kazania, gdzie umieszczone zostaje m.in. niezwykle piękne porównanie zasług Herkulesa i Fruktuoza. Ten fragment zasługuje na szczególną uwagę:

Herkules zwyciężył Kakusa, pokonał lwa i psa Cerbera – Fruktuoz pokonał cały świat. Przyrównaj jednego męża do drugiego²⁶.

Tak więc męczennicy pokonują największe trudności, z jakimi człowiek może się spotkać na tym świecie. Fruktuoz zwyciężył cały świat. Augustyn przywołuje również św. Agnieszkę, stwierdzając, że miała zaledwie trzynaście lat, a udało jej się zwyciężyć diabła²⁷.

Dalej biskup Hippony parafrazuje słowa Eulogiusza w rozdziale siódmym. Wskazuje, że nie należy w miejsce Boga czcić świętych:

Bowiem jeśli będziesz chciał za boga uznawać Piotra, godzisz w tę skałę. I uważaj, byś stopy nie złamał, napierając na nią²⁸.

Augustyn za sprawą odczytanego tekstu *passio* buduje wywód na temat potrzeby chwalenia postawy męczenników, odróżnia tę potrzebę jednak od potrzeby czczenia Boga. Przemawiając, niejako gra z wiernymi, jest z nimi w ciągłym kontakcie, zdaje się rozmawiać ze słuchaczami, zadaje im pytania²⁹. Taki sposób budowania kazania pobudza także dzisiejszego czytelnika. Tekst nie jest długi, jego język jest prosty i nie sprawia czytelnikowi problemu. Kazanie 273 należy do wczesnych kazań Augustyna, datowane jest na rok 396.

5. KONKLUZJA

Istnieją więc oto dwa piękne i żywe dowody pamięci o męczennikach, budowane na tekście spisanego wcześniej *passio*. Dwóch współczesnych sobie autorów, w dwóch całkiem różnych – ale jakże ciekawych – formach, wspomina godnych chwały świętych. Dzięki tym utworom można śledzić losy kultu męczenników, lecz także obserwować środki, jakich używano na przełomie IV i V wieku, by jeszcze mocniej rozpalać wiarę i głosić naukę Chrystusa.

²⁶ Por. Aug., *Sermo* 273, 6. *Vicit Cacum, vicit Hercules leonem, vicit Hercules canem Cerberum: vicit Fructuosus totum mundum. Compara virum viro.*

²⁷ Por. tamże.

²⁸ Por. Aug., *Sermo* 273, 7. *Nam si volueris pro Deo habere Petrum, offendis petram, et vide ne pedem frangas, offendendo in petram.*

²⁹ Por. J. K. Wall, *A study of the rhetoric...*, s. 101-103.

THEMES FROM *PASSIO SANCTORUM MARTYRUM FRUCTUOSI EPISCOPI, AUGURI ET EULOGI DIACONUM* IN THE WORKS OF AUGUSTINE AND PRUDENTIUS

Summary

Both authors, Prudentius Clemens and Augustine of Hippo, recalled in their works the martyrdom of the bishop Fructuosus of Terragona and his deacons, Augurius and Eulogius. Poem VI from *Peristephanon* is entirely devoted to the subject of Spanish martyrs. Likewise, Augustine in his *Sermo 273* mentions Fructuosus, Augurius and Eulogius. The article focuses on the way in which martyrdom is described by both authors.

Keywords: martyrdom, Fructuosus of Terragona, Augustine of Hippo, Prudentius Clemens

Nota o Autorze: mgr Piotr Skowroński – absolwent kierunku historia ze specjalnością historia literatury wczesnochrześcijańskiej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Studiował w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: Kościół w pierwszych wiekach, wczesnochrześcijańska poezja łacińska.

Słowa kluczowe: męczeństwo, *Fruktuoz z Tarragony*, Augustyn z Hippony, Prudencjusz Klemens